MUSİQİ SƏNƏTİ

UOT 78.071

X.Yarıyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
AZ 1000, Bakı ş., Üzeyir Hacıbəyli küçəsi, 68
e-mail: yariyeva@mail.ru

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİN MUSİQİ DƏRSLƏRİNDƏ XORLA OXUMADA VOKAL VƏRDİŞLƏR

Açar sözlər: *xorla mahnı oxumada vokal vərdişlər, vokal ifaçılığı, vokal texniki mədəniyyəti*

Musiqi fənninin əsas və vacib mərhələlərindən biri "xorla mahnı oxumada vokal vərdişləri"dir. Ümumiyyətlə, xorla oxuma insanları kollektivdə birləşdirir və yaxın ünsiyyətdə olmağa kömək edir. Vokal ifaçılığın ən başlıca və əsas elementi – nəfəsalma prosesidir. Xorun vokal – texniki mədəniyyəti vərdişlərinin əsas xüsusiyyət və elementlərinə yiyələnməklə xor ifaçılığında təmiz səslənmə və yüksək ifaçılıq səviyyəsinə nail ola bilirik. Xorun vokal – texniki mədəniyyəti vərdişlərinin əsas xüsusiyyət və elementlərinə yiyələnməklə xor ifaçılığında təmiz səslənmə və yüksək ifaçılıq səviyyəsinə nail ola bilirik.

Х.Х.Ярыева

ВОКАЛЬНЫЕ НАВЫКИ В ХОРОВОМ ПЕНИИ НА УРОКАХ МУЗЫКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Ключевые слова: *вокальные навыки, вокальное исполнение и техническая культура вокала в хоровом пении*

Одним из основных и важных ступеней музыкального предмета являются вокальные навыки в хоровом пении. В общем, хоровое пение объединяет людей в коллективе и помогает общению. Главным и основным элементом вокального исполнения является процесс дыхания. Овладевая основными элементами и навыками вокально-технической культуры хора можно добиться чистого звучания и высокого хорового исполнительского уровня.

Kh.H.Yariyeva

VOCAL SKILLS IN CHORAL SINGING IN MUSIC LESSONS IN SECONDARY SCHOOL

Key words: *vocal habits in choir singing, vocal singing, vocal techincal culture*

One of the main and important stages of the music subject is vocal habits in choiy singing. Generally speaking, chorus singing combines people in the team and helps to communicate them in close proximity. The main and essential element of vocal singing is the process of breathing. Having mastered the main features and elements of choral vocal – technical culture habits, we can achieve fresh sound and high performance levels in choir.

Ümumtəhsil məktəblərin musiqi dərslərində Musiqi fənni yeni təhsil proqramının (kurikulumun) standartlarına uyğun tədris olunur. Bu yeni proqramın əhəmiyyətli cəhəti odur ki, artıq müəllim tədris ilinin sonunda dərs dediyi şagirdlərin hansı biliklərə malik olacaqları, hansı bacarıq və vərdişləri mənimsəyəcəklərini əvvəlcədən bilir və bunun üçün standartın tələblərini hansı yollarla həyata keçirəcəyini tədris ilinin əvvəlindən düşünür.

Musiqi fənninin tədrisi prosesində şagirdlərə musiqi savadı verilməsi mərhələsində müəyyən nəzəri biliklər verilir. Xorla mahnı oxuma mərhələsində xor-vokal vərdişləri aşılanır, musiqili-ritm mərhələsində musiqinin xarakterinə uyğun hərəkət vərdişləri, improvizasiya mərhələsində yaradıcılıq qabiliyyətləri formalaşdırılaraq inkişaf etdirilir.

Musiqi fənninin əsas və vacib mərhələlərindən biri "xorla mahnı oxumada vokal vərdişləri"dir. Ümumiyyətlə, xorla oxuma insanları kollektivdə birləşdirir və yaxın ünsiyyətdə olmağa kömək edir. Gənc və uşaqların xorla oxuma tərbiyəsi ölkənin musiqi mədəniyyətinin inkişafında, əhalinin bədii zövq və tələbatlarının formalaşmasında əsas vasitə kimi çıxış edir. Əgər bəzi xalqlarda (məsələn, çexlərdə) xorla oxuma keçmiş zamanlardan məktəb təcrübəsinə möhkəm daxil olmuşsa da, indi bizim ölkədə xorla oxuma dövlət miqyasında xalq təhsili sistemi sahəsində həyata keçirilir. Estetik tərbiyə təkcə incəsənətlə ünsiyyətdə olmaqla kifayətlənə bilməz. Tam estetik tərbiyə həmçinin, uşaqların yaradıcı proseslərində bilavasitə iştirak etmələri, bədii əsərlərin kollektiv və ya fərdi ifa bacarıqlarına yiyələnmələridir. Ümumtəhsil məktəblərində xorla oxuma gənc nəslin musiqi tərbiyəsində əsas forma kimi qalır.

Uşaq xoru ifasının sehri onun qeyri-adi saflığı və kövrəkliyindədir. Lakin çoxları heç anlamır ki, bu ovsunlayıcı gözəllik gündəlik, ağır və geniş tutumlu

zəhmət bahasına başa gəlir. Səsin qoyuluşunda səhvlər və xətalar ən böyük vokal istedadın gələcəyini heçə endirə bilər. 10-12 yaş arasında səsin qorunması və gigiyenası Azərbaycan şəraitində olduqca aktualdır.

11 yaşa yaxın, bəzən də 10 yaşında uşaqlarda mutasiya başlayır. Əlbəttə, bütün bunlar uşağın təbii özəlliyindən də asılıdır. Mutasiya zamanı bir sıra dəyişikliklərlə yanaşı, boğaz qığırdaqlarının quruluşunu dəyişir, səs bağları tamamilə yeniləşir. Və bəzən sıx qapanma alınmayanda tremolyasiya baş verir. Qızlarda mutasiya o qədər də aydın sezilmir, lakin istər qız, istər oğlan uşaqlarında düzgün oxumamaq vərdişi son nəticədə onun gələcəyi üzərindən xətt çəkə bilər.

Məlumdur ki, 6 yaşınadək uşağın səs aparatının biçimlənməməsi çox aydın sezilir. 7 yaşdan başlayaraq səs dəyişir. Həmin dövrdən nəfəsalma üzrə məşqlər, səs bağlarını təkmilləşdirən çalışmalar, qapalı səsalmanın öyrədilməsi nəticəsində səsin keyfiyyəti başqalaşır. 10-12 yaşında uşaq səslərinin özəllikləri aşkalanmağa başlayır. Gələcək «alt» səslərin diapazonu bəmə doğru genişlənir, eyni ilə zil səslərin «zilləri» artır. Diapazonun zil səsləri sabit, bəm səsləri isə dolğun, tutumlu səslənməyə başlayır. Səslərin tembri yumşalır və yüngülləşir. Təbiətən muğam səsli uşaqlarla ayrıca işləmək gərəkdir. Onlara tamamilə fərqli çalışmalar verilməlidir ki, onlar öz oxuma tərzləri ilə onlardan tələb olanı aydın ayıra bilsinlər. Vaxtı ilə belə düşünürdülər ki, mutasiya zamanı oxumaq zərərlidir, lakin hazırda ixtisaslı həkimlər tərəfindən sübuta yetirilib ki, səslə ehtiyatla davranış nəticəsində səsin özü qırılmadan yeniləşir.

Mutasiya zamanı oğlan uşaqlarına zildə və boğazda oxumaq qadağan edilməlidir. Onlar yalnız səs gücə düşməyən diapazonda oxuya bilərlər. Məsələn, I sopranoda oxuyan uşaq II soprano, daha sonra alt partiyasına keçə bilər ki, bu da səsin tembri və qalınlaşması ilə bağlıdır. Uşaq səslərinin tembr dəyişməsi adi haldır. Soprano səsli qızın 2 ildən sonra alt partiyasında oxuması təəccüblü deyil. Yəni, qızlarda da mutasiya gedir, lakin kəskin, ağrılı yox, qığırdaq toxumalarının yeniləşməsi gedişində oxuya bilərlər. Oğlanlarda isə dəyişmənin kəskin dövründə 1 il oxumaq tam yasaqdır.

Uşaq səsinin düzgün təlimi oxuma zamanı qışqırığı tamamilə yasaq edir. Əgər diqqət etsək, görərik ki, küçədə, məktəbdə və i.a. çox qışqıran uşaqlar öskürür, xırıldayır yaxud fısıldayır, bəzən də hətta bir neçə günlük səsləri batır. Bu da səs tellərinin və qırtlağın soyuqlaması deməkdir. Eyni ilə oxuma zamanı qışqırıq səsinin korlanmasına aparıb çıxarır. Bütövlükdə qışqırıqla güclü səs alınsa da, onun kimi bir səs həm tembrdə, həm də güc sarıdan təbii səslənməlidir. Və həmin qayda vokal və muğam oxuma məktəbləri üçün eynidir.

Uzun zaman kəsimində oxumaq səsi, boğazı yorur. Buna görə də dərs elə qurulmalıdır ki, xorla oxumaqla, musiqi savadı və ədəbiyyatı üzrə çalışmalar biri-birini əvəzləsin. Hamılıqla oxumaqla ayrı partiyaların yoxlama

oxunuşu ilə də əvəzləmək olar, səhvlərin düzəlişi keçirilməli və lazım gəldikdə kömək göstərilməlidir.

Müəllim soyuqlamış boğazla oxumağa imkan verməməli, uşaqları soyuqlamaqdan çəkindirməli və səsini qorumağı öyrətməlidir. Uşaqlar soyuq su içir, dondurma yeyir, tum çırtlayırlar ki, belə şeylərə yol vermək olmaz. Dondurmadan boğaz, lap az da olsa soyuqlayır; tum çırtlama isə səsi «bağlayır». Oxumaqdan öncə çox qaçmaq olmaz, nəfəsi pozmaq olmaz. Oxumağa başlayarkən arxayın, aramlı nəfəs gərəkdir.

Gələcək vokal sənətinə yiyələnmək üçün səs uşaqlıqdan qorunmalıdır, lakin bəzən səsin lazımınca qorunmasına baxmayaraq, mutasiyadan sonra səs öz vokal keyfiyyətlərini itirir. Yaxud da əksinə: mutasiyadan öncə musiqidən uzaq, səsi olmayan və heç oxumayan uşaq mutasiyadan sonra çox yüksək vokal göstəriciləri ilə seçilir.

Ümumtəhsil məktəblərdə xorla oxumada xorun səslənmə xüsusiyyətinin elementlərini anlamaq üçün biz onları üç qrupa bölmüşük. I qrupa xorun vokal texniki mədəniyyəti elementləri daxildir. Bu qrupda xor ifaçılığında səs əmələ gətirmə və səs axıcılığı elementləri cəmlənmişdir. Bu elementlər öz növbəsində müəyyən nəfəsalma vərdişlərini təşkil edən prinsiplərə görə, səsin vokal mövqeyi, sait və samit səslərin tələffüzü, poetik məzmunun (hecaların, söz və ifadələrin) tələffüz qanunlarına və başqa ünsürlərə görə bir-birini tamamlayır. Bu qrup elementlər fizioloji və psixoloji cəhətdən bütövlükdə ifa prosesini təşkil edərək xorun səslənməsini, xor partiyalarının və hər bir ifaçının səsini formalaşdırır, onların səslərini təkmilləşdirir.

Müəllimin əsas vəzifələrindən biri rəhbərlik etdiyi səs qruplarını vokal nöqteyi – nəzərdən düzgün təşkil etməsidir. Xor kollektivinin tərkibində olan ifaçıların hər biri müxtəlif səslərə, fərdi ifa üslubuna, oxuma adətlərinə, nəfəsdən istifadə etmələrinə, sözü tələffüz etmələrinə malik olurlar. Xor rəhbəri kollektivinin vokal-xor vərdişlərinin tərbiyəsini vahid prinsip əsasında qurmalıdır. Ümumtəhsil məktəblərdə musiqi dərslərində uşaqların xor oxuma vokal vərdişlərin ifaçılarda tərbiyə edilməsində, xormeysterin fəaliyyəti ilə fərdi vokal müəllimlərinin iş təcrübəsinin bir çox oxşar cəhətləri vardır. Həmin iş prosesinin fərqi ondadır ki, xormeyster – müəllim və xorun üzvləri bu işin öhdəsindən kollektiv əmək fəaliyyəti nəticəsində gələ bilirlər. Belə ki, iş prosesində, əgər xormeyster bütün xorla, onun səs partiyaları, ayrı-ayrı ifaçılarla münasibətdə olursa, hər bir ifaçı oxuduğu müəyyən bir xor partiyasında öz ifaçı iştirakçıları ilə və nəhayət bütün xorla, onun ümumi səslənməsi ilə münasibətdə olur.

Vokal ifaçılığın ən başlıca və əsas elementi – nəfəsalma prosesidir. Bu proses bir-birini fasiləsiz əvəz edən üç mərhələdən ibarətdir. Birinci mərhələ – nəfəsin sorulması, nəfəsalma, daha doğrusu ağ ciyərin hava ilə doldurulma mərhələsidir. Bu zaman ifadan əvvəl nəfəsalma prosesi müxtəlif xarakter və

xüsusiyyətə malik ola bilər. Məsələn, bu proses: uzun, sakit, qısa, dolğun, dərin, yüngül və zəif xarakterdə ola bilər. İkinci mərhələ – nəfəsin qısa saxlanılması mərhələsidir. Bu mərhələ bir tərəfdən ifaçıya ifadan əvvəl bir növ diqqətini cəmləşdirməyə, aldığı nəfəsin miqdarını və sıxlığını hiss etməyə imkan yaradır. Digər tərəfdən onun ifaya dəqiq başlamasına, səsinin münasib olmasına düzgün intonasiya etməsinə bir növ şərait yaradır. Bu mərhələ dəqiq ifaya başlama üçün bir növ tramplin funksiyasını daşıyır. Çünki, ifaya dəqiq başlamanı nəfəsin bir anlığa saxlanılma mərhələsi olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Nəfəsalma prosesinin üçüncü mərhələsi – nəfəsin üfürülməsi mərhələsidir. Deməli, ifaçılıqda nəfəsalmanın üç mərhələsi – nəfəsalma, nəfəsin ani saxlanılması və nəfəsin üfürülməsi xorun normal səslənməsini təmin edən faktordur. Bu mərhələləri vokal, ifaçılığının əsası hesab edən məşhur italyan opera müğənnisi Enriko Karuzo belə demişdir: «Vokal ifaçılığı bütövlükdə düzgün nəfəsalma və ondan məqsədyönlü, qənaətlə istifadə etməyə istinad edir». Məşhur müğənninin solo vokal ifaçılığında nəfəsalma prosesinin rolu haqqında dediyi fikri xor ifaçılığı metodikasına da aid etmək olar.

Xorun iş prosesi müəyyən ardıcıllıqla olmalıdır. Təcrübəli xormeyster vizual olaraq (ifaçılara baxmaqla), xorun ifası zamanı hər ifaçının nəfəsalma üslubunu müəyyənləşdirərək nə dərəcədə düzgün və ya səhv olduğunu təyin etməyi bacarmalıdır. Təcrübə göstərir ki, professional ifaçılarda nəfəsalma vərdişlərinin vahid prinsiplərini tərbiyələndirmək üçün dirijorun bu haqda məlumatı və dəqiq əl hərəkətləri kifayətdir. Bu elementlər üzərində işləyərkən dirijorun əl hərəkətləri çox dəqiq, aydın olmalıdır. Onun əl hərəkətləri nəfəsalma, nəfəsin ani saxlanılması və ifaya başlama proseslərinin təşkilatçısı olmalıdır. İfaçıların vokal ustalığı aşağı olduqda isə, səs aparatı, onun fizioloji quruluşu xüsusən də nəfəsalmanın növ və elementləri haqqında mütəmadi olaraq söhbətlər aparmaq lazımdır. Bəzən xormeyster ifadan əvvəl alınacaq nəfəsin xarakterini dərk edərək, bu haqda xora ətraflı məlumat verir, lakin ifaya başlamanı göstərərkən xorun ifaçıları onun əl hərəkətlərini yaxşı qavramadığından bir vaxtda nəfəs ala bilmir, nəticədə ifa eyni vaxtda səslənmir. Heç bir təcrübəli və ya gənc dirijor buna yol verməməyə çalışmalıdır. Xorun ifaya başlamasını dirijorun manual (əl) hərəkətləri həm əsərin tempini, xarakterini, xorun birgə nəfəsalmasını, həm də ifanın eyni vaxtda başlamasını və bitirməsini təmin etməlidir. Xormeyster nəfəsalma və xorun ifaya başlama hərəkətlərini göstərməsinə çox az bir vaxt (bir an) sərf edir. Lakin bu bir an ifaçılıqda rol oynayır.

Pedaqoji təcrübədən bilirik ki, nəfəsalmanın üç növü vardır: yuxarı döş qəfəsi və ya çiyin nəfəsalması, orta döş qəfəsi – yanlarla nəfəsalma və nəhayət qarın nahiyyəsi və ya diafraqma nəfəsalma, əksər hallarda nəfəsalmanın bu növünə qarışıq nəfəsalma deyilir. Yuxarı döş qəfəsi və ya çiyin nəfəsalma növündən vokal ifaçılığında istifadə edilməsi məqsədəuyğun deyildir. Çünki,

nəfəsalma prosesi bu metodla həyata keçirilərkən, ağ ciyərin yalnız yuxarı hissəsi hava ilə dolur ki, bu da havanın miqdarca məhdudlaşmasına və ifa zamanı üfürülən havanın dayaqsız olmasına səbəb olur. Xorla iş təcrübəsi göstərir ki, nəfəsalmanın ən əlverişli və çox yayılmış qarın nahiyyəsi nəfəsalma növüdür. Nəfəsalmanın qarın nahiyyəsi növünün mahiyyətini belə izah edək: xormeysterin manual hərəkətlərinin işarəsi ilə müğənnilər cəld nəfəs alırlar. Bu zaman bütün nəfəsalma aparatı havanı udaraq ağ ciyərə doldurur. Ağ ciyər öz növbəsində hava ilə dolaraq, diafraqmaya yüngülvari təzyiq edir, bunun nəticəsində təbii olaraq diafraqma pərdəsi aşağı enir və qarın nahiyyəsini (əzələləri) gərginləşdirir, sıxlaşdırır, bunun nəticəsində döş qəfəsinin aşağı hissəsi genişlənir.

Nəfəsalma anında dirijor bütün ifaçıların nəfəsalma prosesini diqqət mərkəzində saxlamalıdır. O, ifaçılardan heç kimə nəfəsi sorarkən sinə və ciyərlərini qaldırmasına yol verməməsini tələb etməlidir. Vokal mütəxəssislərinin, alimlərin iş təcrübəsindən belə bir fikir formalaşmışdır: ifa zamanı yaxşı hazırlıqlı müğənninin nəfəs alması çox cəld, səssiz və əksinə nəfəsin ciyərdən üfürülməsi uzun, yumşaq olmalıdır. İfaçılarda nəfəsalmanın bu xüsusiyyət vərdişlərini, əlbəttə səsəmələgətirmə və səsaxıcılığı prosesləri daxilində tərbiyələndirmək məsləhət görülür. Çünki, vokal ifaçılığının əsas faktoru kimi nəfəsalma, xüsusən nəfəsin üfürülməsi birbaşa səsəmələgətirmə və səsaxıcılığı prosesləri daxilində baş verir.

Nəfəsalma və səsaxıcılığı vərdişlərinin vahid, prinsipial xüsusiyyətlərini ifaçılıq fəaliyyətinin bütün mərhələlərində qoruyub saxlamaq lazımdır. Əgər ifa edilən əsərin müəyyən yerində ifaçıların rahat nəfəs almaları üçün pauza yoxdursa, bu zaman ifaçılar poetik və musiqi məzmununun məntiqinə əsasən nəfəsi dəyişməlidirlər, yəni yenidən nəfəs almalıdırlar. Bu səbəbdən də belə hissələrin ifası zamanı xormeyster ifaçılarla çalışmalıdır ki, əsər cəld və eyni vaxtda həyata keçirilsin. Xor ədəbiyyatında elə əsərlər də var ki, onların müəyyən musiqi parçalarını ifa edərkən bu və ya digər partiyanın, xorun ümumi nəfəsalma imkanı olmur. Bu zaman xormeyster və ifaçılar nəfəsalmanın zəncirvari üsullarından istifadə etməlidirlər. Təcrübə göstərir ki, ifaçılıqda davamlı səsaxıcılığına yalnız nəfəsalmanın zəncirvari üsulundan istifadə etməklə nail olmaq olar. Bu da ifaçıların müxtəlif vaxtlarda nəfəs almaqla oxumanın fasiləsizliyini təmin edir. Xormeyster zəncirvari nəfəsalmanı belə təşkil edə bilər: əvvəlcədən xor ifaçılarını iki-üç qruplara bölərək, onlara izah edir ki, hər qrup növbə ilə müxtəlif vaxtlarda nəfəs almalıdırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, zəncirvari nəfəsalmada fasiləsiz səslənməni təmin etmək üçün, ifaçıların minimal sayı üç nəfər ola bilər. Əgər xor partiyasının tərkibində üç ifaçı olarsa, bu zaman ifaçılardan biri nəfəs alarkən, o biri iki ifaçı melodiyanın ifasını davam etdirərək fasiləsiz səslənməyə nail ola bilir. Zəncirvari nəfəsalma üsulu üçün təşkil edilmiş

qrupların dəqiq nəfəsalma yerlərini dirijor əvvəlcədən təyin etməli və bu haqda ifaçılara məlumat verməlidir. Zəncirvari nəfəsalmanın ən başlıca xüsusiyyəti odur ki, ifaçılar ifa prosesində nəfəsi verərkən ciyərlərdə hava ehtiyatının tam tükənməsinə yol verməsinlər. Belə məsləhət söhbətləri və həmin musiqi parçalarının əl ilə göstərilməsi nəticəsində zəncirvari nəfəsalmanın köməyi ilə xorun fasiləsiz səslənməsinə nail olmaq mümkündür. Xorun vokal – texniki mədəniyyəti vərdişlərinin əsas xüsusiyyət və elementlərinə yiyələnməklə xor ifaçılığında təmiz səslənmə və yüksək ifaçılıq səviyyəsinə nail ola bilirik.

ƏDƏBİYYAT

1. J.Qədimova "Musiqinin tədrisi metodikası" Bakı, 2007
2. Y.Həbibov. «Xorşünasılq». Dərs vəsaiti. Bakı, 1998
3. M.İ.Qlinka. «Vokalizlər – solfecio və səsin mükəmməlləşdirilməsi üçün istifadə edilən məşğələlər», 1950
4. P.Çesnokov. «Xor və onun idarə edilməsi». 1961
5. F.Hidayətova "Ümumtəhsil məktəblərində musiqi tədrisi və tərbiyəsi metodikası" Bakı, 2013

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.08.2018
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 06.12.2018
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Nərminə Quliyeva
ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.